

A. D. XENOPOL — SOCIOLOGUL (II)*

ADRIAN POP

Teoria seriilor istorice. Implicații metodologice

Unitatea logică a istoriei, elementul său științific constitutiv este în viziunea xenopoliană, nu legea din științele zise teoretice, nici noțiunea de valoare (culturală) ca la Rickert și întreaga pleiadă de gânditori neokantieni din școala badică, ci noțiunea de *serie istorică* sau *serie de dezvoltare*. Dacă legea nu era obligată să îndeplinească condiția stabilirii raporturilor de cauzalitate, *sine qua non* pentru o istorie cu adevărat științifică, noțiunea de valoare, redusă la sensul de evaluare-apreciere i-a părut lui Xenopol a introduce subiectivitatea și tenta finalistă în selectarea și ordonarea faptelor trecutului ¹.

Optând pentru *serie* ca element definitoriu al istoriei, înțeleasă atât sub raport ontologic cât și epistemologic, Xenopol i-a dedus notele definiției prin comparație cu *legea* din științele fenomenelor de repetiție, accentul diferențiator căzând pe cauzalitate. În timp ce legea s-ar întemeia pe generalizarea fenomenelor, ar fi nesupusă acțiunii timpului și ar „sfărâma” tiparul faptelor din care a fost extrasă nelăsând să subziste decât caracterul lor comun, seria s-ar constitui prin „stabilirea nexului cauzal” dintre fenomene, ar exista doar în scurgerea timpului și nu ar „distruge” faptele ce o compun, lăsându-le să ființeze în întregime ². Trebuie adăugat însă imediat că dincolo de aparenta opoziție dintre cele două noțiuni, seria apare investită la Xenopol cu multe din atributele legilor științifice (de pildă, ar avea nu doar o componentă *individuală*, în raport cu timpul, ci și una *generală* prin faptul că „se întinde peste mai multe noțiuni particulare”) ceea ce face ca, și pe această cale, antinomia dintre cele două categorii de fapte — de repetiție și de succesiune — să fie atenuată, iar cele două modalități de cunoaștere științifică — teoretică și istorică — să fie apropiate. Cât privește dublul statut, ontologic și epistemologic al noțiunii de serie, acesta rezidă pe de o parte în faptul că seria introduce (prin intermediul cauzalității pe care se întemeiază) o ordine logică, un sens, în desfășurarea evenimentelor, iar, pe de altă parte, în împrejurarea că (în temeiul aceleiași cauzalități) se asigură caracterul științific al istoriei, trecerea de la istoriografie la știința istoriei ³.

Din punct de vedere ontologic, Xenopol considera că „fiecare serie de fenomene succesive conduce în ultimă instanță la un rezultat în care

* Prima parte a studiului a fost publicată în nr. 1/1994 al revistei.

¹ Gh. Toma, *Câteva aspecte ale filosofiei istoriei la A. D. Xenopol*, în *Permanențe filosofice românești*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1979., p. 62.

² A. D. Xenopol, *Serieri sociale și filosofice*, București, Edit. Științifică, 1967, p. 309—322.

³ Ath. Joja, *Filosofia istoriei în România*, în *Filosofie și cultură*, București, Edit. Minerva, 1978, p. 252.

se încorporează. Iată de ce fiecare fapt istoric e întotdeauna prin partea sa generală rezultatul unei dezvoltări interioare. Faptul istoric final reprezintă deci *seria condensată*, precum legea coexistenței (legea din științele faptelor de repetiție, n.n.) reprezintă *faptul generalizat*. Fiecare fapt e rezultatul unei serii și fiecare serie trebuie să aibă drept rezultat un fapt istoric” care dă numele întregii serii⁴.

În raport cu aceste precizări, istoria reală apare la Xenopol ca unitate a trei factori: partea generală, *legea abstractă*; partea succesivă, *seria*⁵; partea individuală, *faptul particular*⁶.

În consonanță cu tendința generală a evoluției (marii forțe evoluționiste) care le subordonează și le imprimă o anumită direcție, seriile, deși distincte și ireductibile, se nasc și se dezvoltă unele din altele, stabilind între ele raporturi de înglobare a părților la întreg, de așa manieră încât discontinuitatea să presupună continuitatea⁷. Ineditul relației continuu-discontinuu se conjugă la Xenopol cu cel al unei alte relații, cea dintre finit și infinit. Potențial, seriile istorice xenopoliene sunt infinite. „Nici o serie istorică nu este încheiată, dar orice stadiu al ei este finit. Posibilitatea de a continua o serie la infinit în cele două sensuri (spre trecut și spre viitor) este recunoscută, dar realizarea acestei prelungiri nu poate deveni efectivă.

Astfel, încât, în termeni contemporani, seriile lui Xenopol ar putea fi asemuite șirurilor din analiza matematică, în care termenii sunt legați prin operația de concatenare⁸. Mai mult, pornindu-se tocmai de la categoria de infinit potențial implicată în teoria seriilor istorice xenopoliene, nu de mult s-a avansat ideea unei *viziuni textuale* asupra istoriei, în acord cu teoriile moderne ale narativității. Într-o atare viziune, infinitului potențial îi revine un loc privilegiat „ca verigă de legătură între finitul performanței istorice și infinitul actual al competenței narative; între singularitatea termenilor unei serii istorice și generalitatea timpurilor de recursivitate pe care succesiunea acestor termeni le sugerează”⁹.

Desigur, ideea de serie nu era nouă în sine în vremea lui Xenopol. I. H. Rădulescu, influențat de Fourier, o așezase la temelie elaborării unei teorii sociologice și filosofice a umanității, menită a demonstra unitatea dintre „conservație” și „progres”¹⁰. M. Kogălniceanu o presupu-

⁴ A. D. Xenopol, *Les Principes fondamentaux de l'histoire*, Paris, Ernest Leroux éditeur, 1899, p. 265—266, idem, *Serieri sociale și filosofice*, p. 310.

⁵ Seriile ar fi, după Xenopol, de trei feluri: cele datorate repetării acțiunii unei și aceleiași forțe, fără relație cauzală necesară și evidență între faptele ce le alcătuiesc; cele datorate aceleiași repetări, cu înlanțuire cauzală eventuală între fapte; cele datorate în primul rând înlanțuirii cauzale a faptelor, cu repetare eventuală a acțiunii unei forțe: idem, *Les Principes fondamentaux de l'histoire*, p. 286; idem, *La Théorie de l'histoire*, Paris, Ernest Leroux éditeur, 1908, p. 413; vezi și N. Bagdasar, *Istoria filosofiei românești. Filosofia istoriei*, în *Scrieri, București*, Edit. Eminescu, 1988 p. 265.

⁶ Ath. Joja, *Filosofia istoriei în România*, în *Filosofie și cultură*, București, Edit. Minerva, 1978 p. 248.

⁷ Gh. Toma, *Xenopol despre logica istoriei*, București, Edit. Politică, 1971, p. 175—176.

⁸ S. Marcus, *Provocarea Istoriei*, în *Provocarea științei*, București Edit. Politică, 1988, p. 359 și 356.

⁹ *Ibidem*, p. 362.

¹⁰ Ion Ungureanu, *Idea-uri sociale și realități naționale. Seriile constitutive ale sociologiei românești (1848—1918)*; București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1988 p. 41; să observăm în treacăt că unitatea dintre repetiție și succesiune, proprie gândirii xenopoliene are la bază în rădăcinile sale teoretice românești tot o unitate de tip dialectic, cea dintre „conservație” și „progres”.

sese invocând „lanțul timpilor”, iar G. Barițiu o afirmase observând că evenimentele „decurg unele din altele și sunt legate precum inelele unui lanț”. Pe plan european, Henry Mathieu cerea istoricilor stabilirea înlănțuirii cauzale între evenimente, Paul Maugeolle scria despre „legea seriilor circulare”, iar Georges Guérault despre „seriile omogene”. Istoriografia ajunsese deci la maniera genetică de a concepe istoria, făcând să derive evenimentele unele din altele, potrivit principiului cauzalității¹¹. Nouă era *deschiderea metodologică* către interpretarea sociologică și statistico-matematică a istoriei pe care Xenopol o inaugura teoretizând conceptul de serie.

În condițiile în care în țara noastră după 1920 până către anii noștri cercetarea operei xenopoliene a fost sporadică, situație produsă și ca urmare a unei aprecieri minimalizatoare la adresa acesteia¹² și care a văduvit gândirea românească de câteva direcții fertile de studiu și dezvoltare¹³, ideile și sugestiile xenopoliene au rodit mai întâi în spațiul francez, în care de altminteri s-au afirmat inițial.

Dincolo de orice protochronism rămâne de netăgăduit faptul că, aproximativ cu o jumătate de secol mai înainte ca Pierre Chaunu să dezvolte în cadrul Centrului de cercetări de istorie cantitativă al Universității din Caen, „noua” teorie serială, Alexandru D. Xenopol consacrase un întreg capitol conceptului de serie istorică (serie de dezvoltare) în *Les Principes fondamentaux de l'histoire* (1899), îl susținuse apoi în amfiteatrele Sorbonei și în cadrul diferitelor congrese internaționale, îl aprofundase în comunicările prezentate sub cupola Academiei Române și la Academie des Sciences Morales et Politique din Paris al cărui membru devine tocmai ca urmare a acestei contribuții teoretice —, pentru a-l prezenta, într-o formulă considerabil revăzută și adăugită, în *La Théorie de l'histoire* (1908). În pofida faptului că istoricul francez nu menționează nicăieri numele celui român, ignorând teoria lui Xenopol, *istoria serială* promovată de Chaunu poartă o evidentă amprentă xenopoliană. Ca și Xenopol, Chaunu a ajuns la serialitate pe cale pragmatică, resimțind ca istoric nevoia depășirii faptelor individuale în direcția identificării unor succesiuni coerente, structuri și permanente integrabile în serii, susceptibile de a fi studiate prin metode și procedee matematice. Coborând la originile „istoriei seriale” vom găsi, nu întâmplător, că începuturile sale sunt legate de interesul crescând manifestat, în ultimul deceniu al sec. al XIX-lea, prin E. Lavisse, față de istoria economică, exact în momentul în care colaborarea lui Xenopol era solicitată, de același Lavisse, pentru sinteza pe care urma s-o publice, împreună cu colaboratorul său A. Rambaud, sub titlul de *L'Histoire generale*. Când afirma că „Totul pornește de la istoria economică”, Chaunu exprima, în fapt, adevărul că acestei istorii i-a revenit privilegiul de a crea treptat o nouă formă de istorie, cea serială, care a suprapus exigențele sale, legate de cele ale științelor

¹¹ Al. Zub, *L'historiographie roumaine à l'âge de la synthèse : A. D. Xenopol*, Bucaresti, Editions Scientifique et Encyclopedique 1983, p. 71—72.

¹² Octav Botez, *Alexandru Xenopol — teoretician și filosof al istoriei* (studiu critic), Editura Casei Școalelor, Tipografia Ion C. Văcărescu, București, 1928, p. 208—209.

¹³ Octavian Buhociu, *Ideea-acțiune în filosofia istoriei a lui Alexandru Xenopol*, în L. Boicu, Al. Zub (coord.), *A. D. Xenopol, Studii privitoare la viața și opera sa*, București, Edit. Academiei, 1972, p. 166; vezi și Al. Zub, *Istorie și istorie în România interbelică*, Iași, Edit. Junimea, p. 237—238.

sociale (accentul căzând pe repetiție, măsurare, model matematic și cuantificare) peste cele reclamate de istoria tradițională ¹⁴.

Contemporană cu unele căutări de „matematizare” a sociologiei și economiei politice, teoria xenopoliană a seriilor a fost revendicată și recuperată de abordările statistico-matematice ale istoriei, cărora le-a creat tiparul unei structuri valorificabile matematic prin intermediul tehnicilor moderne ale informației și prelucrării datelor. Elocventă în acest sens este corespondența deplină dintre „succesiunea de situații a preponderenței franceze” stabilită de J. Bertin între 1950 și 1965 (când apărea *Sémiologie graphique. Les diagrammes — Les réseaux — Les cartes*) pentru perioada istoriei europene cuprinse între 1852 și 1861 și „seria franceză” stabilită de Xenopol între 1903 și 1813 (când istoricul ieșean publica la Paris *La Causalité dans la serie historique*) pentru aceeași perioadă istorică. Mai mult, pornindu-se de la această modelare a istoriei prin serii interpretate matematic s-a avansat ideea posibilității constituirii în viitor a unei noi științe auxiliare a istoriei — *istoriometria* — având ca fundament metodologic tocmai conceptul de serie ¹⁵.

Dincolo de aspectele sale statistico-matematice, oarecum tehnice, dar în strânsă legătură cu acestea, serialitatea s-a instituit — îndeosebi din a doua jumătate a secolului nostru — drept unul din pilonii de bază ai procesului sociologizării istoriei. Din acest unghi de vedere, teoria xenopoliană a seriilor se arată a fi perfect congruentă, protocronic, cu noua perspectivă metodologică de cercetare impusă atenției istoricilor de școala constituită în jurul revistei „*Annales*”, îndeosebi cu viziunea braudeliană, reprezentativă pentru cea de a doua generație a „*Analelor*”. Născută pe fondul unui anume sentiment de insatisfacție față de diversitatea temporală elaborată de Gurvitch (o multiplicitate de timpi sociali particulari la niveluri și forme de sociabilitate diferite) rămasă încă tributară principiului sociologic al totalității statice, noua perspectivă argumenta posibilitatea și necesitatea organizării texturii istorico-sociale „în serii având timpii lor proprii, puncte de ruptură și mutație specifice și propriul lor criteriu de periodizare. Astfel putem elabora o istorie politică, o istorie economică, o istorie a religiilor, o istorie a științelor etc., și să descoperim existența unor timpi lungi, unor timpi scurți, unor timpi mijlocii. La fel putem face o analiză structurală a fiecărei din aceste serii astfel izolate și identificate...” ¹⁶. Or, tocmai această *sociologie de serie* — practică de Fernand Braudel prin „descompunerea istoriei în planuri etajate” (timpii geografic, social și individual), de alți istorici grupați în jurul „*Analelor*”, sub o altă formă, oricum similară — a fost anticipată teoretic magistral

¹⁴ Al. Zub, *L'historiographie roumaine a l'âge de la synthèse : A. D. Xenopol, ed. cit.*, p. 70 și 74; *idem*, A. D. Xenopol and the new „serial history”, in „Revue roumaine d'histoire”, XIX, 1980, 2-3, p. 512 și 516-518.

¹⁵ Valeriu Bulgaru, A. D. Xenopol și o modelare a istoriei prin „teoria seriilor”, în L. Boicu, Al. Zub (coord.) A. D. Xenopol. *Studii privitoare la viața și activitatea sa*, p. 201 și 203.

¹⁶ *La Sociologie, Les Idées. Les Oeuvres. Les Hommes.*, Ouvrage réalisé sous la direction de Jean Cazeneuve et David Victoroff. Centre d'Etude et de Promotion de la Lecture Paris, p. 440.

de către Xenopol prin înțelegerea istoriei ca „sociologie dinamică”¹⁷. „Noua istorie”, de extracție franceză se dovedește a fi, astfel, mai puțin nouă în realitate¹⁸.

Previziunea și necesitatea în sociologie

În condițiile în care funcția predictivă era considerată un atribut esențial al oricărei discipline științifice, iar mentalitatea potrivit căreia tăria unei explicații rezidă în predicție era — și mai este încă — destul de răspândită¹⁹, Xenopol nu putea ocoli problema previziunii. Că aceasta nu era și, ca atare, nu a socotit-o una între altele, o demonstrează tratarea sa în diferite contexte — mai largi, în cele două ediții ale sintezei sale teoretice, mai restrânse, în comunicări de sine stătătoare, între care una consacrată ei în chip expres, prezentată la 10 ianuarie 1912, la *Société de Sociologie* din Paris și publicată ulterior în „Revue Internationale de Sociologie”²⁰.

Consecvent concepției sale privind diferența calitativă dintre modalitățile de studiu științific ale faptelor de repetiție (coexistență) și ale celor de succesiune, Xenopol a abordat problema în cauză sectorial, atribuind un înalt grad de predictibilitate sociologiei statice (propriu-zise) și un equantum de predictibilitate extrem de redus (doar în sensul posibilității întrevederii *direcțiilor* seriilor de fapte, nu a faptelor înseși), ce tinde spre zero în cazul intervenției hazardului și personalităților, sociologiei dinamice (istoriei). Mai exact, Xenopol arată că previziunea este posibilă doar pentru ceea ce s-a petrecut deja, și în mod repetat, termenul însuși de previziune indicând necesitatea preexistenței fenomenului previzionat. În măsura în care, prin operația de generalizare este identificată legea modului de manifestare a faptelor de repetiție — „formula legii repetirii lor” — previziunea este posibilă, precizia acesteia depinzând de natura fenomenelor foarte mare pentru cele astronomice și logice, diminuată pentru cele aparținând domeniilor fizicii și chimiei, micșorându-se și mai mult în cazul celor biologice, psihologice și sociologice — „aici din cauza reacției pe care formele individuale ale vieții le opun formulei legilor”.

Dimpotrivă, faptele succesive, cele care se urmează unele altora fără a se repeta și care, prin urmare, sunt totdeauna noi, neputând fi generalizate și încadrate în formulele legilor nu pot fi „nici prevăzute, nici prezise”, previzionarea unor fapte noi, a „ceva ce n-a existat niciodată” fiind „un nonsens și o absurditate”, în fond, „o contradicție”. Cu toate acestea transformările spiritului, care asemenea celor ale naturii, urmează întotdeauna o direcție mai mult sau mai puțin definită care poate fi sesizată pe baza derulării sale în trecut, permit o serie de concluzii și asupra sensului în care se vor îndrepta ele în viitor. Stabilind seriile faptelor și

¹⁷ Adrian Riza, Prefață la Fernand Braudel, *Jocurile schimbului*, vol. II, București, Edit. Meridiane, 1985, p. 388, 395 și 402.

¹⁸ Alexandru Duju, *Fernand Braudel și noua concepție despre istorie*, Prefață la Fernand Braudel, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I, București, Edit. Meridiane, 1985, p. 5—31.

¹⁹ Cătălin Zamfir, *Filozofia istoriei*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 157.

²⁰ A. D. Xenopol, *La Prevision en sociologie*, Extrait de la „Revue Internationale de Sociologie”, Paris, M. Giard & E. Briere libraires—editeurs, 1912, p. 8.

studiind direcția în care acestea se îndreaptă putem întrevădea linia pe care aceste fapte o vor urma în viitor, direcția evenimentelor, niciodată însă faptele înseși care se vor înlănțui pentru a alcătui seria viitoare. Astfel, despre fenomenul previzionat, nu vom putea ști niciodată înainte de săvârșirea sa „nici când, nici prin care evenimente se va îndeplini, adică prin ce serie de evenimente se va introduce în aievea lucrurilor”. Dar — adaugă Xenopol — și perspectiva *întrevederii îndreptării obștești în care se vor mișca evenimentele viitoare* devine iluzorie odată cu intervenția „elementelor fortuite” — hazardul și individualitățile puternice”²¹. În cazul faptelor succesive ar fi vorba, deci, de un *determinism emergent*, ce consideră că deși un anumit eveniment (E) este produs de o anumită situație (S), el nu poate fi prezis dinainte, fiind ceva nou. Impredictibil, dar perfect determinat totuși, el poate fi doar explicat, după producerea sa²².

Admiterea în principiu a posibilității existenței unor alternative structural diferite de organizare a realului socie-istoric este suficient de tranșant afirmată: „Direcția pe care o va lua curba istorică ca și rezultatul la care ea va ajunge nu pot fi cunoscute decât după ce direcția a fost formată și rezultatul atins. Această direcție și acest rezultat sunt recunoscute ca a fi fost necesare pentru că ele sunt cele care s-au realizat; sunt necesare în sensul că dintre toate posibilitățile, ele sunt cele care s-au încorporat în lumea realității”²³.

Mai mult, dacă admitem contingenta²⁴ — cu cele două forme ale sale: personalitățile și întâmplarea — drept elementul cheie al potențialității ambiantei (condițiilor, împrejurărilor) în care un sistem (în cazul nostru, realitatea social-istorică) ființează, putem aprecia că Xenopol se apropie de modalitatea de înțelegere organizațională a categoriei de realitate, proprie cunoașterii contemporane, ce dă seama de „*neunivocitatea procesului de actualizare (alegere)*, respectiv gradul de participare a întâmplătorului la necesar, a potențialului la real, a instabilului la stabil”. Altfel spus, Xenopol pare a prefigura o anumită înțelegere a categoriei de *realitate fundamentală*, definită drept „*acel sistem al existenței-derenire*

²¹ A. D. Xenopol, *Ideile de legi și de prevedere*, în *Serieri sociale și filozofice*, p. 342—343; idem, *La Prévission en sociologie*, p. 4—8; idem, *La Synthèse en Histoire d'après M. Henri Berr*, p. 4; idem, *Les Principes fondamentaux de l'histoire*, p. 222; idem, *La Théorie de l'histoire*, p. 349.

²² Dacă am făcut această precizare este pentru că principiul determinismului emergent deține o pondere însemnată în căutările epistemologice actuale din științele istorice. (K. R. Popper, Th. Dobzhansky etc.). v. Cătălin Zamfir, *op. cit.*, p. 161. Interpretările mai vechi ale concepției xenopoliene despre previziune, deși au apreciat ideea gânditorului ieșean conform căreia seriile de fapte istorice se dezvoltă într-o anumită direcție, pe baza cunoașterii căreia există posibilitatea unei oarecari previziuni, au amendat împărșirea sociologiei în dinamică și statică, precum și unicitatea faptelor și fenomenelor istorice. Izvorată dintr-o asimilare neaprofundată a relației repetiției — succesiune (în fond a ignorării posibilității producerii faptelor de repetiție și în timp, nu doar în spațiu) critica amintită nu rezistă unui examen serios al operei xenopoliene (v. M. Constantinescu, *Previziunea în concepția sociologică a lui A. D. Xenopol*, în *A. D. Xenopol. Studii privilegiate la viața și opera sa*, p. 129—131).

²³ A. D. Xenopol, *La Synthèse en Histoire d'après M. Henri Berr*, Paris, Librairie Felix Alcan, 1912, p. 18.

²⁴ „Faptele istorice sunt cu atât mai constante și cauzele lor cu atât mai intrinseci cu cât sunt produsul unei generalități mai mult sau mai puțin întinse; ele devin cu atât mai contingente și cauzele lor cu atât mai extrinseci cu cât ele sunt determinate de intervenția personalităților mai însemnate sau de aceea a întâmplării” (*Idem, Les Principes fondamentaux de l'histoire*, p. 265).

care este constituit din totalitatea stărilor actualizate relativ stabile aflate în cuplaj efectiv cu potențialul posibil”²⁵.

În acest sens credem că poate și trebuie să fie înțeles punctul de vedere xenopolian în problema fatalității (necesității) istorico-sociale, rezumat sintetic, după Ed. Mayer, în formularea : „Evenimentele istoriei nu devin fatale și nerevocabile decât după ce s-au îndeplinit. Ceea ce s-a întâmplat trebuia să se întâmple fiindcă s-a întâmplat, iată cugetarea fundamentală a istoriei”²⁶.

Reflexiile xenopoliene în chestiune nu se rezumă însă la considerații pur teoretice, ci, dimpotrivă, îmbrățișează aspecte concrete, relevante sociologic.

Avem în vedere concepția lui Xenopol despre rolul războiului în istoria civilizației. Considerându-l un fenomen de repetiție, războiul îi apare lui Xenopol drept un fenomen social fatal și ineluctabil, inerent structurii statului, produs de legi psihologice. Pentru Xenopol, frica de război, teama produsă de eventualitatea izbucnirii sale și consecințele posibile și probabile pe care un atare conflict armat le-ar putea antrena reprezintă singurele frâne în calea izbucnirii războiului real. Din moment ce spectrul său este singurul garant al păcii, ar fi greșit să se vorbească despre suprimarea războaielor²⁷. „Să încercăm — conchide Xenopol — doar atât cât este posibil să îndepărtăm războiul din dezvoltarea societăților; dar să nu ne gândim că vom ajunge vreodată să-l suprimăm. Fatalitatea sociologică e tot atât de constrângătoare ca cea biologică”²⁸.

În spiritul și în prelungirea teoreticienilor naturalismului, de la Mazzini la Fichte și Hegel, și, de la aceștia, mai departe, până la Treitschke, Xenopol considera războiul ca un fenomen normal, acceptabil și chiar dezirabil până la un punct din moment ce — considera istoricul și gânditorul ieșean — el a fost întotdeauna intim legat de marele fapte ale civilizației, de ecloziunea ideilor și formelor superioare de organizare politică, de viață umană în general. Abordând tema războiului ca rău necesar, comună unei întregi arii a gândirii europene sub impulsul și influența conceptului social-darwinist de supraviețuire a celui mai bine adaptat²⁹, Xenopol venea cu un punct de vedere original, întemeiat pe aspectul dual, contradictoriu al fenomenului belic : un mare rău pentru individ („fatalitatea biologică”), el este necesar existenței și progresului societății („fatalitatea sociologică”). Noua interpretare, eminent sociologică conferită rolului războiului explică, de altminteri, alegerea sa drept temă a comunicării pe care, în calitate de membru al Institutului Internațional de Sociologie, Xenopol a susținut-o în plenul celui de-al VI-lea Congres

²⁵ Florin Felecan, *Natura organizațională a realității*, în „Forum” nr. 9/1987, p. 71 și 79.

²⁶ A. D. Xenopol, *Cauzalitatea în succesiune*. Extras din Analele Academiei Române, seria II, tom XXV II, Memoriile Secțiunii Istorice, Institutul de artă grafică, „Carol Göbl”, București, 1906, p. 45—46.

²⁷ Idem, *Le Role de la guerre dans l'histoire de la civilisation*, V. Giard & E. Brière libraires éditeurs, Paris, 1907, p. 16—17.

²⁸ *Ibidem*, p. 19.

²⁹ Michael Howard, *War and the Nation State*, in *The Causes of Wars*, second edition, enlarged, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1983, p. 27.

al acestui prestigios for științific mondial (Londra, iulie 1906), ce contura o direcție fertilă de studiu deopotrivă sociologiei istorice și sociologiei relațiilor internaționale.

Evoluție și progres social-istoric

Problemă cu multiple implicații socio-politice, chestiunea evoluției societății umane nu putea fi ocolită de Xenopol.

Absolutizând rolul ideilor în dezvoltarea omenirii, gânditorul ieșean considera că dezvoltarea civilizațiilor are loc pe tărâmul *ideilor obștești*, altfel spus „ideile generale, cele, fie abstracte, fie concrete împărtășite de un mare număr de oameni”. Corespunzând la „patru mari năzuințe ale vieții omenești” — „după îndemânarea vieții” (pentru stăpânirea și întrebuințarea în folosul oamenilor a tainelor naturii), „după adevăr”, „după frumos” și „după bine, adică după realizarea celei mai drepte împărțiri a bunurilor lumești între oameni” — ele ar constitui imboldul activității umane, mobilul întregii dezvoltări a omenirii.

Consecința teoretică cea mai însemnată a acestei viziuni o constituie *teza dezvoltării progresive naturale, organice a societății*. Conform acesteia, evoluția formelor sociale, și politice manifestă tendința naturală spre împărțirea mai echitabilă a „bunurilor lumești” — valori materiale și spirituale³⁰.

Din moment ce cursul natural al evoluției istorice ar conduce către acest rezultat ar fi nu doar inutil, ci și profund dăunător să introduci, din afară, pe cale artificială, reforme menite a spori gradul lor de „socializare”: „Dacă ar fi vorba de a reforma viața socială și politică după deosebitele planuri propuse de spiritele individuale, nu s-ar ști ce sistem ar trebui primit, și dacă s-ar încerca vreunul, ar fi îndată respins, pentru a se înlocui cu altul. Popoarele ar deveni materie de experiență și ar plăti prea scump părăsirea singurului drum adevărat pe care omenirea trebuie să-l străbată în dezvoltarea sa, acela pe care i-l arată evoluția naturală a formelor sociale și politice”³¹.

Reducând, în plan social, marea forță evoluționistă la cele două tendințe naturale ale ființei umane, aceea de stăpânire a legilor naturii și, pe baza sa, a creării de valori materiale și spirituale, respectiv aceea a împărțirii acestor valori între membrii societății într-un mod cât mai echitabil, Xenopol conferea un sens finalist imanent, de nuanță etică dezvoltării sociale³². Pe această cale, Xenopol stabilea o legătură strânsă, indestructibilă, mergând până la identificare, între evoluție și progres social-istoric, influențat, desigur, și de evoluționismul cu caracter trans-

³⁰ A. D. Xenopol, *Evoluția în istorie*. Extras din Analele Academiei Române, seria II, tom. XXIX, Memoriile Secțiunii Istorice, Institutul de arte grafice „Carol Göbl”, București, 1907, p. 3-4.

³¹ *Idem*, *Congresul pentru proprietatea literară și artistică*. Extras din Analele Academiei Române, seria II, tom. XXIX, Memoriile Secțiunii Istorice, Institutul de arte grafice „Carol Göbl”, București, 1906, p. 8-9.

³² Gh. Toma, *Câteva aspecte ale filosofiei istoriei la A. D. Xenopol*, în *Permanențe filosofice românești*, p. 65; *idem*, *Semnificația legii abstracte la A. D. Xenopol*, în *Studii privitoare la viața și opera sa*, p. 189.

formist dominant în epocă. Asemenea „formelor evolutive” propuse gândirii filosofice de contemporanul său, Vasile Conta, care parcure, toate, un traiect în formă de semicerc numit „undă”, evoluția istorică în viziune xenopoliană „se săvârșește prin valuri care avansează apoi se retrag spre a înainta mai departe de cum o făcuseră valurile precedente”, rezultatul final pe ansamblu, al acestei evoluții onduliforme fiind progresul constant.

Definirea acestuia din urmă — „o decădere care pregătește un nou avânt”³³ —, în termeni aparent paradoxali, amintește de acțiunea dialectică a principiilor *yang* și *yin* din filosofia taoistă chineză. În această interpretare *yang* ar fi „avântul”, iar *yin* „decăderea” — o etapă în care forțele secătuite într-o perioadă de mare înflorire se refac „pentru a dobândi elasticitatea necesară unei noi sfortări”.

În același spirit corelativ-dialectic, Xenopol a formulat și legitatea conform căreia în cursul „normal”, natural al evoluției formele sociale noi nu se juxtapun celor vechi, ci se grefează pe acestea — inspirându-se, nutrindu-se din ele, în cele din urmă le înlocuiesc. Raportând această legitate de tip sociologic la o serie întreagă de situații și stări de fapt învederate de societatea românească, Xenopol a repudiat, în egală măsură, împrumuturile anorganice de forme suprastructurale și transformările bruște, neașteptate ale cursului evolutiv natural. Pe această coordonată, păstrând, desigur, diferențele specifice, ideile xenopoliene intră în filiație directă cu cele ale contemporanilor săi, Maiorescu și Eminescu. Astfel, pentru Xenopol, „...nu introducerea *principiilor* celor mari de viață a timpurilor moderne este cauza mai adâncă a tulburărilor vieții noastre publice, ci împrumutarea formelor și legilor speciale sub care acele principii căutau a fi realizate la popoare streine”³⁴. Această distincție între *spiritul așezămintelor noastre moderne și așezămintele înseși*, coroborată cu celebra scrisoare trimisă de Xenopol din Berlin la 17 ianuarie 1869 lui Iacob C. Negruzzi în care tânărul student afirma tranșant: „...nu neg că suntem în o stare care nu e de dorit ca să rămână astfel, neg însă că această stare ar fi efectul unui progres greșit — ...”³⁵, au condus la supralicitarea independenței sale de gândire față de junimism, îndeosebi față de teoria maioreșciană a formelor fără fond. În acest sens s-a avansat ideea că dacă în plan practic-acțional, organizatoric, Xenopol a fost ani de-a rândul „unul dintre cei mai activi junimiști”, sub raport doctrinar, el ar fi fost un „antijunimist, franc și declarat”³⁶ aserțiune ce nu corespunde realității. Vorbind de influența franceză asupra dezvoltării noastre, de pildă, Xenopol arăta că aceasta s-ar fi rezumat la introducerea *formelor* franțuzești (modă, comportament, etc.), uneori, atât de vidate de conținut, nu și a *fondului*, care în Franța exista și pentru care aceste forme erau „rodirea firească”. Fiind o influență anorganică și, în plus, superficială, căci a cuprins doar pătura „de sus”, subțire, a societății românești, consecințele sale negative ar fi fost multiple, între care, cele mai preocupante, scindarea corpului național în două părți (eunoscători și necunoscători ai limbii franceze) și sărăcirea limbii române, cel puțin

³³ A. D. Xenopol, *Les Principes fondamentaux de l'histoire*, p. 110—112.

³⁴ Idem, *Studii asupra stării noastre actuale*, în „Convorbiri literare”, an V, 1871, p. 119.

³⁵ Idem, *Scrisoare către Iacob Negruzzi*, în *Serieri sociale și filozofice*, p. 153.

³⁶ Ion Vevecea, *Alexandru D. Xenopol și problemele dezvoltării economice*, în *Studii privitoare la viața și opera sa*, p. 16.

într-o primă fază a asimilării influenței, prin înlocuirea unor cuvinte neaoșe românești cu echivalențele lor franțuzești ³⁷.

„Despărțirea” reală de Maiorescu constă în localizarea tarelor societății noastre nu exclusiv în sfera culturii (și, de altminteri, nici numai în cea economică). Consecvent spiritului dialectic care-i prezidează opera teoretică, Xenopol consideră că acestea sunt efectul stării generale de „dezechilibru” a societății românești, survenite pe fondul unei neconcordanțe între mijloace și nevoi sociale, atât în sfera *materialului*, cât și a *intelectualului* (între cei doi factori, primul fiind mijlocul și „condiția neapărată” a dezvoltării celui de al doilea) ³⁸. De aici, desigur, avansarea unui șir întreg de proiecte economico-sociale și social-culturale, de la cele legate de industrializare, susținerea liberalismului ca politică de stat, mai buna organizare a învățământului tehnico-profesional, până la cele vizând ridicarea economică și culturală a maselor, cu precădere a celor rurale — prin inițiativa rectorală a „extensiunii universitare”, înființarea de biblioteci publice, elaborarea de monografii și anchete în mediul sătesc, ba chiar afirmarea (după eșecul măsurilor paleative adoptate după marea răscoală din 1907, necesității expropriării marii proprietăți în favoarea țăranilor ³⁹.

După Xenopol, progresul social este posibil doar în condițiile satisfacerii („mulțămirii”) necesităților complexe-materiale, intelectuale și morale — ale ansamblului societal și „nu are pentru noi (românii) o adevărată valoare decât întrucât reflectează asupra naționalității noastre” ⁴⁰.

Dezvoltând tema specificului național în relația sa cu progresul ⁴¹ Xenopol — sociologul a formulat teza originală a triplei naturi a omului (individ, membru al omenirii și membru al poporului) din care a dedus „întreirea formelor vieții lui” („individuale, sociale și naționale”). Dacă industria, știința, religia, comerțul îi pot conferi omului doar o identitate universală, abstractă, cultura națională este singura capabilă de a legitima omul în chip real, concret, făcând „inteligibilă” însăși apartenența sa la omenire. Cu alte cuvinte, etnicitatea națională, ca natură umană intermediară între cea individuală și cea socială și depozitară a unor valori spirituale inconfundabile este unica generatoare de cultură, adică de progres ⁴². Modul autentic de ființare culturală fiind cel național, „*numai acele forme ale culturii vor fi proprii ale unui popor, care vor tinde a satisface cerințele acestei naturi mediane a lui, care stă între cea fizică și cea spirituală a ființei omenesti*” și anume limba, dreptul și moravurile, literatura și tradițiunile, artele frumoase ⁴³.

³⁷ A. D. Xenopol, *Influența franceză în România*, Ig. Haimann librar-editor, București, 1887, *passim*.

³⁸ Ion Ungureanu, *op. cit.*, p. 146.

³⁹ *Ibidem*, p. 136 și 147; vezi și Ecaterina Negruți-Munteanu, *A. D. Xenopol și problema agrară la începutul secolului al XX-lea*, în *A. D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa*, p. 401—417.

⁴⁰ A. D. Xenopol, *Cultura națională, în Scrieri sociale și filosofice*,

⁴¹ Vezi și Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, p. 217.

⁴² Ion Ungureanu, *op. cit.*, p. 144—145.

A. D. Xenopol, *Cultura națională, în Scrieri sociale și filosofice*, p. 100—103.

⁴³ *Idem*, *Congresul pentru proprietatea literară și artistică*, p. 8—9.

Ca gânditor care considera că dezvoltarea social-istorică „tinde, fără îndoială, la o împărțire mai dreaptă și mai echitabilă a produselor pe care omul le dobândește, prin stăpânirea sa din ce în ce mai întinsă asupra naturii”, Xenopol, s-a raportat — nu putea să n-o facă — la idealul social socialist, cel mai apropiat de concepția sa evoluționistă asupra societății.

Într-o epocă în care teoriile despre societate nu făceau distincția dintre ideologic și științific, Xenopol a făcut eforturi vădite în direcția dezideologizării științei sociale, chiar dacă nu a reușit deplin, oscilând între poziția științifică și cea ideologică.

Din prima perspectivă, observând că „Propășirea în toate țările lumii este datorită acelei clase a societății care este nemulțumită cu starea de lucruri existentă. Ea pornește, de obicei, de la clasele apăsate și dezmoștenite de bunurile acestei lumi”, a văzut în mișcarea socialistă „o nouă fază a veșnicei lupte încinsă între exploatați și exploatați.”⁴⁴ Mai mult, ea ar reprezenta o tendință obiectivă a dezvoltării istorice învederată de seriile faptelor trecute: „seriile faptelor constatate până în prezent și sporirea sau diminuarea acțiunii anumitor forțe sociale obligă sociologia a nu întoarce spatele socialismului”. Acționând în condițiile mereu schimbătoare ale existenței, aceste forțe generează dezvoltarea unor întregi serii de fapte care, la rândul lor, consolidează acțiunea forțelor ineseși și fac „să crească bulgărele de zăpadă ce se rostogolește pe panta timpilor”. Dacă tendința obiectivă a dezvoltării istorice este ameliorarea tot mai deplină a situației claselor ce trăiesc din munca proprie, raportul dintre sociologie și socialism ar fi cel dintre timpul prezent și cel viitor, dintre istoria prezentă și cea viitoare⁴⁵.

Considerând socialismul (mai exact, socializarea) ca pe o tendință inexorabilă a evoluției, dar păstrând prudența omului de știință față de idealul socialist, făcând distincția între mijloace și scopuri sociale, Xenopol se dovedește astfel a fi adeptul instrumentalizării raționalității sociale prin știință, unul din exponenții unei lungi serii a sociologiei românești, care-i numără, alături de Xenopol, pe I. Ghica, I. C. Brătianu, Spiru Haret, G. C. Scraba, H. Porsena, H. Fundățeanu, H. Sanielevici, G. Barițiu⁴⁶.

⁴⁴ *Idem*, *Studii economice*, în *Opere economice. Texte alese*, București, Edit. Academiei, 1967, p. 127—128.

⁴⁵ *Idem*, *Sociologie et socialisme*, Paris, Alfons Picard et fils, 1912, p. 9—10.

⁴⁶ Ion Ungureanu, *op. cit.*, p. 148—149 și 43—45.